

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MÜƏLLİF HÜQUQLARI AGENTLIYI**

“Gəldim, gördüm,...mənimsədim”

**(Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi erməni
ənənəsi haqqında)**

BAKI – 2009

“Gəldim, gördüm,...mənimsədim”

(Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi
erməni ənənəsi haqqında)

Kitabçadakı materiallar Kamran İmanovun “Армянские
ина(о)родные сказки», Bakı, 2008 və İsrafil Abbaslının
“Азербайджанские истины в армянских источниках”, Bakı, 2008,
kitablarından götürülmüşdür.

I. Erməni etirafları

Ermənilər özləri haqqında

Yeqiše Çarens, tanınmış erməni şairi: “Bizdə riyakarlıq ana bətnində olarkən yaranır”.

Ovanes Tumanyan, tanınmış şair və yazıçı: “...həqiqi qurtuluş daxildən başlanmalıdır, çünki biz daxilən xəstəyik” (*O.Туманян, «Избранная проза», стр.201, Ереван, 1977*).

Ovanes Tumanyan: “Bizim bədbəxt tayfamız heç vaxt siyasi cəhətdən müstəqil olmamışdır”.

N.S.Vartapetov: “Xristian bayrağı ilə silahlanaraq [Erməni kilsəsi] bütün zamanlarda tarixi Albaniyanın və onun ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın (Arsax) xalqlarını məhv etmişdir” və “bir vaxtlar tarixi vəziyyətə məharətlə uyğunlaşaraq Bizans imperiyasına, İran Sasanilərinə, ərəb xəlifələrinə və monqollara xidmət etdiyi kimi, Səfəvilərə, daha sonra Rusiya imperiyasına xidmət etmişdir” (*Н.С.Вартанетов, «Христианские памятники Закавказья»*).

K.Patkanov, tanınmış tarixçi alim, ermənişünas: “Ermənilər bəşər tarixində heç zaman xüsusi rol oynamamışlar. Bu, siyasi termin yox, ayrı-ayrı erməni məskənlərinin səpələndiyi coğrafi vilayətin adıdır. Ermənilər həmişə yaşadığı torpaqların pis sahibləri olmuşlar, ancaq onlar çox məharətlə öz yaxınlarını sataraq güclülərə xidmət göstərmişlər...” (*«Ванские надписи и их значение для Передней Азии», 1875*).

Qevorq Aslan, tanınmış tarixçi: “Ermənilərdə dövlətçilik olmamışdır. Onlar vətən hissi və siyasi bağlarla bağlı deyillər. Erməni vətənpərvərliyi yalnız yaşadıkları yerlə bağlıdır” (*Г.Аслан, «Армения и армяне», 1914*).

S.Lexasi, tanınmış erməni tarixçisi: “...Moldaviyadan Stambula, Romeliyadan Böyük Venesiyaya elə bir şəhər, iri və

xırda kənd yoxdur ki, orada erməni olmasın. Biz toz kimi bütün dünya torpağına səpələnmişik” (С.Лехаџи. «Путевые заметки». Восточная литература, Москва, 1965).

Ermənilər öz tarixi haqqında

Manuk Abeqyan, tanınmış ədəbiyyatşünas, dilçi, folklorşünas, akademik: “...erməni xalqının kökləri haradadır, buraya necə, nə vaxt, haradan və hansı yollarla gəlib... Bizdə bunun dəqiq və aydın sübutları yoxdur” (*«История армянской литературы»*, Ереван, 1975).

Tanınmış mütəxəssis Levon Dabeqyan: “...ermənilər öz milli varlığı üçün birbaşa ... türklərə borcludurlar. Əgər biz bizanslılar və ya başqa avropalılar arasında qalsaydıq, erməni adı ancaq tarixi kitablarda saxlana bilərdi”.

Aykazyan, tanınmış tarixçi: “İlkin erməni sülaləsi tarixi şəxsiyyətlərdən yox, uydurulmuş nağıllardan götürülən şəxslərdən ibarətdir. Movses Xorenasinin özü beşinci yüzilliyin tarixçisi deyil, o, yeddinci yüzillikdə yaşayan saxtakar-tarixçidir”. (*«Армянская история»*, Париж, 1919).

Qaraqaşyan: “Ermənilərin keçmişi haqqında tarix və ya rəvayət kimi qəbul edilə biləcək heç bir məlumat yoxdur. Onlar xristianlığı qəbul etdikdən sonra Ayk və Nuhla qohumluğu uydurmuşlar. Belə qəbul olunub ki, o, Yafəsin nəvəsi, Nuhun oğlu olan Torqomun nəslindəndir. Çünki əski tarixçilərdən bir neçəsi Yəhudi salnamələrində xatırlanan Torqom adını Ermənistanın bir hissəsi, ailə, nəsil, Torqom milləti kimi göstərmişlər. Bu haqda ilk dəfə Xoren Movses yazmışdır” (*«История восточного вопроса»*, Лондон, 1905).

Basmacyan: “Ermənistanın və ermənilərin tarixi və yaranışı çox qaranlıqdır. Bu ərazi ta qədim zamanlardan Pamir düzənliyindən gələnlər, İndikuş emiqrantları tərəfindən tutulmuşdur. Ermənilərin romalılar, yunanlar, iranlılar və bütün millətlər kimi mifik qəhrəmanları mövcuddur. Milli tarixçilər təfsilatı, aşkar mənbələrə malik olmadıqları üçün onların yerini nağıllardakı personajlar tutmuşdur” (*«Новая история армян»*, Париж, 1917).

N.Pastermacyan, erməni tarixçisi: “Erməni tarixi Haykın və onun xalqının Ermənistana gəlib çıxmasını e.ə. 2200-cü ilə aid edir və onların e.ə. 800-cü ilə qədər bir-birini əvəzləmiş dini rəhbərlərinin və çarlarının siyahısını göstərir. Müasir elm bu uydurmanı təsdiq etmir. Xalqlar fərdlərdən fərqli olaraq öz yaşlarını artırmağı sevirlər...”.

Qevork Aslan: “Biz qəbul etməliyik ki, Movses Xorenasi öz hekayələrini Suriya nəğillərindən götürmüş, yaxud Ermənistanda dolaşan Hürüfilərdən eşitmiş və onları ustalıqla öz əsərlərində göstərmişdi. Özü Suriya və İranın tarixi mənbələrindən istifadə etmişdir. O, Yasenxen yəhudilərinin döyüşlərindən parçaları, Eyzeben kilsəsinin tarixini Malalesdən götürmüş və özünüküləşdirmişdir” (*Г.Аслан, «Исторический этюд о населении Армении», Париж, 1909*).

B.İşxanyan: “Ermənilərin əsl vətəni – “Böyük Ermənistan” elə “Kiçik Asiya”dır” (*Б.Ишханян, «Народности Кавказа», 1916*).

B.İşxanyan: “Qarabağda yaşayan ermənilərin bir hissəsi qədim albanların nəslidir – yerli əhalidir, o biri hissəsi isə Türkiyə və İraqdan olan qaçqınlardır, onlar üçün Azərbaycan torpağı təqib və zülmərdən sığınacaq yeri olmuşdur” (*Б.Ишханян, «Народности Кавказа», 1916*).

Ermənilər Azərbaycan dilinin təsiri haqqında

Xaçatur Abovyan, müasir erməni ədəbiyyatının banisi, yazıçı, pedaqoq: “Bizim xalq danışığ dilində nəinki azərbaycanca ancaq ayırı-ayırı sözləri, eləcə də bütöv cümlələri işlədir” (*X.Abovyan, Полное собрание соч., V том, Ереван, Изд. АН Арм. 1950, на армянском языке*).

Xaçatur Abovyan: “... xalq [erməni] çoxlu miqdarda türk sözləri öyrənib və bu günədək onları işlədir” (*X.Abovyan, Полное собрание соч., V том, стр.48, Ереван, Изд. АН Арм. 1950, на армянском языке*).

Xaçatur Abovyan: “Türk dili lənətə gəlsin, ancaq bu dil Allahın xeyir-duasını alıb... bütün şadlıqlarda və toy mərasimlərində biz türkcə oxuyuruq” (*X.Abovyan, «Раны Армении», Ереван, 1939, на армянском языке*).

Xaçatur Abovyan: “Bizim dil ən azı 50% türk sözlərindən ibarətdir...” (*X.Abovyan, «Раны Армении», Ереван, 1939, стр.80-81, на армянском языке*).

Xaçatur Abovyan: “...öz səslənməsi, poetikliyi və ahəngdarlığı ilə, qrammatik cəhətdən tatar [Azərbaycan] dili başqa dillər arasında ən yaxşısıdır” (*X.Abovyan, «Полное собрание сочинений», V том, Ереван, 1950, стр.174, на армянском языке*).

Xaçatur Abovyan: “Türkcə [Azərbaycan dili] bizim dilə o qədər daxil olub ki, bizdə mahnılar, şeirlər, atalar sözləri türkcə [azərbaycanca] səslənir” (*X.Abovyan, «Раны Армении», Ереван, 1939, стр.41, 42*).

Xaçatur Abovyan: “Yeni və qədim dillərin [erməni] əsas fərqi danışığ tərzində və sintaktik quruluşundadır. Bu nöqtəyindən qədim erməni dili (“qrabar”) Avropa dillərinə oxşayır, yeni erməni dili (“aşxarabar”) isə türk [Azərbaycan] dilinə

oxşayır” (*X.Абовян, Нахашавиг, Ереван, 1940, на армянском языке*).

Xaçatur Abovyan: “Türk [Azərbaycan] dili bizdə o qədər yayılmışdır ki, onu hətta qadınlar və uşaqlar başa düşürlər. Ona görə də xalq içərisindən çıxmış istedadlar arasında tatar [Azərbaycan] dilində şerlər yaradılması və oxunması adi hala çevrilmişdir” (*X.Абовян. Нахашавиг. Ереван, 1940, стр.48, на армянском языке*).

Qazaros Ağayan, tanınmış yazıçı, pedaqoq: “Erməni dilinin qrammatikası türk [Azərbaycan] dili ilə çox oxşardır. Erməni xalqı, aşıqlar onu öyrənəndə, sonra hətta türk [Azərbaycan] dilində danışanda çətinlik çəkmədilər. Hətta indinin özündə bir çox yazıçılar vardır ki, uzaqda olmalarına baxmayaraq türk [Azərbaycan] dilində əla danışılar” (*Г.Агаян. «Полное собрание сочинений», III том, Ереван, 1940, стр.331, на армянском языке*).

Qazaros Ağayan: “...bu dil [Azərbaycan dili] ermənilər üçün doğma kimidir... Məhz buna görə də biz azərbaycanca oxuyuruq” (*Г.Агаян. «Полное собрание сочинений», III том, Ереван, 1940, стр.331, на армянском языке*).

Manuk Abovyan: “Bədbəxtlikdən bizim dil çoxmənalı sözlər, oxşar məna daşıyan ifadələr baxımından kasıbdır və buna görə də biz yaxşı bildiyimiz türk [Azərbaycan] dilinə müraciət edirik” (*М.Абебян, «Народные напевы»*).

Qraça Açıryan, tanınmış dilçi, ədəbiyyatşünas, akademik: “... türk [Azərbaycan] dilinin təsiri altında erməni dilinin hətta qrammatik qanunauyğunluğu və qaydaları da dəyişib” (*«История новой армянской литературы», Вагаршабат, 1906, на армянском языке*).

A.Terteryan, tanınmış ədəbiyyatşünas, akademik: “Abovyan xalqın [Azərbaycan] dilindən eşitdiyini istifadə edirdi” (*А.Тертерьян, «Творчество Абовяна», изданной*

Ереванском Государственным Университетом в 1941, на армянском языке).

N.Nalbandyan: “Onlar (ermənilər) sađlıq deyərken də azərbaycanca “yaıxşı yol” deyirlər”.

Ermənilər Azərbaycan dastanlarının mənimsənilməsi haqqında

Qazaros Ağayan: “...Türklər [azərbaycanlılar] onu [Koroğlunu] türk [azərbaycanlı], kürdlər – kürd, ermənilər isə – azərbaycanlılaşdırılmış erməni hesab edirlər. Onun mahnılarını türk [Azərbaycan] və kürd dillərində ancaq ermənilər oxuyurlar, başqa xalqlar isə öz dillərində oxuyurlar” (*Г.Агаян, Избранные произведения, Ереван, 1939, на армянском языке*).

Qazaros Ağayan: “...bizim aşıqların şeirlə dastanları yoxdur, onların hamısı azərbaycandır” (*Г.Агаян, «Произведения», т.3*).

Qazaros Ağayan: “Məşhur məhəbbət dastanları, Şərq rəvayətləri - “Aşıq Qərib”, “Əsli-Kərəm”, “Şah İsmayıl”, “Fərhad-Şirin”, “Leyli-Məcnun”, qəhrəmanlıq motivləri ilə zəngin olan “Koroğlu” dastanını bənzətmə və ya məzmunca eynisini yaratmaqla Azərbaycan dilindən ermənicəyə tərcümə etməyə başladılar (*Г.Антонян, «Дружба Армения-Азербайджан в литературе». Ереван, Айпетхрат, 1962, на армянском языке*).

Vartanyans, tanınmış nəşir: “Erməni zəhmətkeşləri uşaqlıqdan başlayaraq türk aşıqlarının dilindən eşitdikləri müxtəlif dastanların təsiri altında olurdular. Buna görə də müasir cəmiyyət bu dastanları erməni dilində oxumağı arzulayı” (*Тифлис, Изд. Вартаньяца, 1897*).

“Kəndlilərin və zəhmətkeşlərin bu rəvayətləri sevmələrini, onların bu əsərlərə xüsusi hörmət və ehtiramını nəzərə alaraq..., biz bu tərcüməni onların ixtiyarına buraxırıq” (*«Фархад и Ширин» в сравнительном переводе с тюркского и фарсидского СМА, Тифлис, Типогр. «Культура», 1913*).

Atrpet, tanınmış erməni aşığı: “Biz Polisdə nəşr olunmuş dastanın türk variantında şeirlərin təhrif olunmuş hissələrini düzəlttik ...” və “...biz Atrpatakanın [Azərbaycanın] türk dilini onun şifahi formasında saxladıq, erməni variantında isə Ararat dialektini əsas götürürdük.”

Atrpet: ”Biz [ermənilər] Kərəmi türklər [azərbaycanlılar] və türkmənlərlə bərabər sevirik. Atrpatakanın [Azərbaycanın] əyalətlərində, əsasən də Xoy və Urmıyyə əhalisi arasında çətin ki, bu dastanın üç-dörd variantını bilməyən türk [azərbaycanlı] tapılar. Hamıda həm çap, həm də əlyazma nüsxəsi var...”

Ermənilər Azərbaycan atalar sözlərinin mənimsənilməsi haqqında

A.Terteryan: “Ermənilər ünsiyyətdə və danışiq dilində həmişə Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərinə müraciət edirdilər...” (*A.Тертерян. «Творчество Абовяна». Ереван, 1941, стр.202, на армянском языке*).

E.Arustamyan, tanınmış folklorşünas: “Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərinin çoxu ermənilər tərəfindən ilkin halda, erməni dilinə tərcümə olunmadan istifadə olunur, ona görə ki, onların dərin fəlsəfi mahiyyətinin saxlanması bu cür tərcüməyə yol vermir” (*Е.Арустамян, «Общие черты азербайджанских и армянских пословиц и поговорок»*).

Qazaros Ağayan: “İlahi, Vartiter uşaqdır, onun hələ on dörd yaşı var. Buna baxmayaraq o, yaşına görə çox şey bilir, nəinki təkcə uşaq kimi danışır, hətta danışanda “Zər qədrini zərgər bilər” kimi türk (Azərbaycan) atalar sözünü işlədir” (*Г.Агаян, «Произведения», т.3*).

A.T.Qanalanyan, tanınmış folklorşünas, akademik: “Kefi konne, kandi koxvini”, “Bir ili u pir ili” və “Həsən keçəl, keçəl Həsən” – müvafiq Azərbaycan atalar sözlərinin (“Kef sənindir, kənd kovxanın”, “Bir olsun, pir olsun”, “Ya Həsən keçəl, ya keçəl Həsən”) erməniləşdirilmiş variantlarıdır. Yuxarıda deyilənlər, hər şeydən öncə onunla təsdiqini tapır ki, nümunə göstərilmiş üç atalar sözünün hər biri erməni və azərbaycanlıların birgə yaşadıkları (Qarabağ, Zəngəzur) rayonlarda və ya Azərbaycanın sərhəd rayonlarında meydana gəlmişdir. Bu da bir sübutdur ki, atalar sözlərindəki “kənd, bir, pir” (yaxşı, düz) sözləri, xüsusən də Həsən adı erməni dilində ayrılıqda işlənmişdir, bu sözlər Azərbaycan dilindən gətirilmişdir” (*А.Т.Ганоланян, «Пословицы», Ереван, изд. АН, 1955, стр. 34, на армянском языке*).

Ermənilər Azərbaycan bayatılarının mənimsənilməsi haqqında

Xaçatur Abovyan: “Mən bayatıları qələmə almışam ki, ermənilər məclislərdə, süfrə başında bu türk [Azərbaycan] söyləmələrini erməni dilində istifadə edərək öz dillərini şirinləşdirsinlər. Ona görə ki, dili heç nə şeir misraları və mahnılar kimi gözəlləşdirmir...” (*X.Abovyan, «Полное собрание сочинений», V том, Ереван, 1950, стр.174, на армянском языке*).

Xaçatur Abovyan: “Hər kəs bilir ki, insanın ürəyi qanla qaupayanda, nə xəncər, nə dərman, nə də yuxu ona söz və söhbət, ilahi mahnı və bayatılar kimi faydalı deyil” (*X.Abovyan, «Полное собрание сочинений», III т.*).

V.Partizuni: “...[Abovyan] Azərbaycan folklorunu yaxşı bilərək və ondan istifadə edərək, xalqın [Azərbaycan] yaratdığı rübailər əsasında, həmin ruhda oxşar bayatılar yaratmışdır” (*V.Партизуну, «Жизнь и творчество X.Aboвяна», Ереван, издательство Хайпетрат, 1952*).

Manuk Abovyan: “Bizim əlimizdə bayatıların 1700-dən çox variasiyası var. Bədbəxtlikdən bizim dil çoxmənalı sözlər, oxşar məna daşıyan ifadələr cəhətdən kasıbdır və buna görə də biz yaxşı tanıdığımız türk [Azərbaycan] dilinə müraciət edirik” (*M.Abovyan, «Народные песни», 1904*).

Qazarus Ağayan: “Ən çox yayılan bayatılardır... Onları hər kəs bilir. Qoca da, cavan da, qadın da, kişi də ... bütün arzu-diləklərini bayatılar vasitəsilə ifadə edə bildirilər” (*G.Ağayan, в изданных в 1940г. в Ереване госиздательством произведениях, на армянском языке*).

M.Nalbandyan, yazıçı, tənqidçi, filosof: “...Lakin nəğmələrin çoxunu biz türklərdən [azərbaycanlılardan] götürmüşük. Mən ermənilərin yaşadığı çox yerlərdə olmuşam. Həmişə təmiz

ermənicə olan bir şey eşitmək istəmişəm. Təəssüf ki, bu günədək mən buna nail olmamışam!” (*M.Налбандян: «О древних стихах и напевах», Полное собрание сочинений, I т.*).

P.Proşyan: “Onlar (ermənilər) türkçə ağlayırlar, bayatılardan istifadə edir və aram-aram hönkürürlər, qadınlar isə öz iniltiləri ilə onları dəstəkləyirlər” (*П.Прошян. «Сос и Вартитер». Избранные произведения, т.I, Ер.Хайпетряд, 1953, на армянском языке*).

Avetik İsaakyan, tanınmış şair, akademik: “Erməni xalqı da bayatıları çox sevir, həm də Azərbaycan bayatılarını oxuyurlar. Ancaq Qarabağ və Zəngəzur erməniləri azərbaycanlılar kimi bayatını çox yaxından duyur və onun vasitəsi ilə öz arzularını ifadə edirlər” (*A.Исаакян. Избранные произведения. IV том, Ереван, 1951, стр.157*).

Qazaros Ağayan: “...Türk [Azərbaycan] bayatılarını istifadə etməyimizin səbəbi ondadır ki, məhz bu dildə istədiyiniz qədər ikimənalı və çoxmənalı sözlər vardır”.

Ermənilər Azərbaycan aşıq yaradıcılığının mənimsənilməsi haqqında

Xaçatur Abovyan: “Nə vaxt ki, Kərəm, Aşıq Qərib, Keşişoğlu haqqında mahnı və nağıldan sonra aşıqlar sazda çalmağa başladılar, heç kim daha yemək və içmək istəmirdi. Ürəyimdən keçdi ki, əlimə saz götürüm və gecə və gündüz dağları və dərələri dolaşım, hər şeyi özüm yaşayım və hiss edim və ola bilsin ki, Allahın əmri ilə o füsunkara rast gəlim, hansına ki, gecə və gündüz gözünü qırpmadan baxacaqsan və məftunedici ətrindən məst olub onu tərənnüm edəcəksən” (*X.Abovyan. «Полное собрание сочинений». IV том, Ереван, 1947, стр.3, на армянском языке*).

Qazaros Ağayan: “Erməni xalqı və onun aşıqları türkcə danışmaqda heç bir çətinlik çəkmirlər, bu dil ermənilər üçün doğma kimidir... ona görə də biz türkcə [Azərbaycanca] oxuyuruq” (*Г.Агаян, «Полное собрание сочинений», III том, Ереван, 1940, стр.331, на армянском языке*).

K.Qostanyans: “...qusanları erməni adlandırmaq düzgün deyil, onlar yalnız ona görə ermənidirlər ki, erməni ailələrində doğulmuşlar” (*Тбилиси, 1898, на армянском языке*).

Q. Ağayan: “Mən əvvəlcə şeirləri əzbərləyirdim, əlifbanı öyrəndikdən sonra isə onları qələmə almağa başladım... Yazdıqlarımın mənasını tam olmasa da, müəyyən qədər başa düşürdüm... Aşıqlar erməni dilində deyil, türk dilində ifa edirdilər. Aşıqlarımız arasında erməni dilində ifa etmək haqqında hələ təsəvvür yox idi... Bizim aşıqların erməni dilində olan şeirlərlə dastanları yoxdur, hamısı yalnız türk dilindədir” (*К.Гостаньянц: Мемуары от 1893 г., Произ., т.3, на армянском языке*).

M.Nalbandyan: “...erməni aşıqlarını yalnız erməni ailələrində doğulduqlarına görə erməni hesab etmək olar” və “...onlar hər zaman Azərbaycan ustalarının yaradıcılığına

söykənmişlər” və “...istifadə etdikləri musiqi alətləri – saz, santur, kaman və ya kamança, bağlama türklərə məxsusdur” (*M.Налбандян, «Полное собрание сочинений», т.1.*)

Leo (Arakel Babaxanyan) tanınmış tarixçi, yazıçı, tənqidçi, professor: “K.Yerzinkatsi, Ovan. Tlkuransi, Mik. Naqaş, Krik. Axtamaretsi və başqaları tək bir səbəbdən aşiq idilər ki, öz məşhur əsərlərini onlar üçün anlaşılan dildə”, yəni Azərbaycan dilində ifa edirdilər (*Leo, «Армянская история», III том, Ереван, 1946, на армянском языке.*)

Leo (Arakel Babaxanyan): “Həyat tərzini tərənnüm edərkən aşıqlar türk [Azərbaycan] dilinə üstünlük verirlər, ona görə ki, o, erməni dilindən daha mənalı və zəngindir” (*Leo, «История Армении», III том, Ереван, 1946, стр.1072, на армянском языке.*)

Leo (Arakel Babaxanyan): “Erməni aşiq yaradıcılığının çox az, demək olar ki, cüzi hissəsi bizim ədəbiyyata aiddir. Böyük əsərlərin (dastanlar, qəhrəmanlıq nağılları) əksər hissəsi türk [Azərbaycan] dilində yaradılmışdır” (*Leo, «История Армении», III том, Ереван, 1946, стр.1072, на армянском языке.*)

Q.Levonyan: “...erməni aşıqlarının həm özlərinə götürdük-ləri adlar, həm də onların şeir və mahnılarının adlarının hamısı Azərbaycan dilindədir” (*Г.Левонян, «Армянские ашуги», Александрополь, 1892, на армянском языке.*)

Trdat Balean, dini xadim, folklor toplayan və naşir: “Aşiq alətlərinin adları türkcədir – saz, santur, kaman, yaxud kamança, bağlama” (*Армянские ашуги. Собиратель Тридат Балеан. I том, Измир, Издательство Мамурян, 1911, стр.9. на армянском языке.*)

Trdat Balean: “Hətta şeirlərin adları da türkcədir: qoşma, dastan, qələndər, müstəzad-qələndər, müxəmməs-qələndər, divani, qəzəl, rübai-divani, müsəddəs-divani, səmai, müsəddəs-

səmai, naxşıkar-səmai, ədəkli-səmai, dübeyti, müxəmməs, təcnis, zəncirləmə, dildəyməz, əlifləmə, sətrənc, qitə, qəsidə, nəqarət və s.” (*Армянские ашуги. Собиратель Тридат Балеан. I том, Измир, Издательство Мамурян, 1911, стр.9-10, на армянском языке*).

Qeqam Tarverdyan, tanınmış folklor toplayan və naşir:

“Erməni aşıqlarından topladığım şeirlərin müəyyən hissəsi tamamilə Azərbaycan dilindədir. Qalan aşıqların böyük qismi isə öz əsərlərini Azərbaycan və erməni dillərində yaratmışlar. 20-25-dən çox olmayan aşıq isə şeirləri yalnız erməni dilində yazmışlar” (*Г.Тарвердян, Армянские ашуги. I том, Ереван, 1937, стр.19, на армянском языке*).

A.Arşaruni, ədəbiyyatşünas: Azərbaycan dili erməni aşıqları və erməni xalqı üçün demək olar ki, doğma dil olmuşdur. Əks təqdirdə onlar tamaşaçıların rəğbətini qazana bilməzdilər və onların dili dinləyicilər üçün anlaşılmaz olardı” (*«Низами и армянская литература». Альманах «Низами». III книга, Баку, 1941, стр.137, на азербайджанском языке*).

A.Arşaruni: “Erməni aşıqlarının Azərbaycan, erməni və hətta gürcü dillərində uğurlu şeir yazmaları haqqında danışmaq yersiz olardı. Erməni xalqı daima Azərbaycan folklorundan və Azərbaycan xalqının klassik ədəbi irsindən uğurla istifadə etmişdir, erməni xalqı bu ədəbiyyata və folklorla həmişə məhəbbətlə yanaşmışdır” (*А.Аршаруни. «Низами и армянская литература». Альманах «Низами», III книга, Баку, 1941, стр.137*).

Ermənilər Azərbaycan musiqisi və mahnılarının mənimsənilməsi haqqında

Xaçatur Abovyan: “...ermənilər ancaq türkcə oxuyurlar”, “...ermənilərin mahnı ilə dastanları yoxdur”.

S.Palasanian, tanınmış ədəbiyyatşünas: “Bizim mahnıların motivləri fərqlənir ...və ümumiyyətlə, biz hansı xalqın təsiri altında oluruqsa, onun mahnılarını da özümüzünkü hesab edirik” (*С.Паласаниян, «Армянские напевы», С.Петербург, 1868, на армянском языке*).

M.Nalbandyan: “... Buna baxmayaraq, əksər musiqi və nəğmələr türklərdən [azərbaycanlılardan] götürülüb. Mən ermənilərin yaşadığı çox yerlərdə olmuşam. Həmişə təmiz ermənicə olan bir şey eşitmək istəmişəm. Təəssüf ki, bu günədək mən buna nail olmamışam” (*«О древних стихах и напевах», Полное собрание сочинений, I т.*).

A.Brutyan: “...ən məşhur muğam xadimləri Bakı və Şuşadan çıxmışlar”.

S.P.Məlikyan, xalq musiqisinin toplayıcısı: “Erməni musiqisi müxtəlif mədəniyyətlərin təsirinin nizamsız yığındır” (*М.Мурадян, «Из истории армяно-русских музыкальных связей XIX-XX вв.»*).

S.P.Məlikyan: “Erməni musiqisi orijinal deyil, Komitas isə yalnız musiqi üzrə etnoqrafdır” (*С.Меликян, «Ширакских песен», два выпуска «Ванских песен»*).

M.Muradyan və Q.Tiqrانov: “Ekspedisiya işlərində [xalq musiqisinin yazılması və toplanması üzrə] sisteməlik şəkildə iştirak edərək, əsil xalq musiqilərini aşkara çıxararaq və qələmə alaraq o [*S.P. Məlikyan*], erməni xalq musiqisinin orijinallığını inkar edirdi” (*«Истории музыки народов СССР», М., 1970*).

A.Xaçaturyan: “Mən özüm aşığam”.

A.Spendiarov: “Opera üçün musiqi materialı qismində mənə xalq havaları lazım idi. Bəzi şeyləri şəxsən özüm qələmə aldım, mənə lazım olan nəğmələrin yazıldığı çoxlu qrammofon valları və onların işlənmiş, həmçinin N.F.Tiqranovun əsərlərindən ibarət nəşr olunmuş toplularını əldə etdim. Bu böyük materialda N.F.Tiqranovun yazıları parlaq surətdə fərqlənirdi, öz operamda onların üzərində bir neçə orkestr epizodları qurdum. Beləliklə, birinci tamaşadakı fars marşı üçün “Heydəri”ni və “Novruz ərəbi”ndən parçaları, böyük rəqs Almast üçün tamamilə “Kəndirbaz” nəğmələrini istifadə etdim (*Гумреци, «Н.Ф.Тигранов и музыка Востока», Л., 1927*).

N.Tiqranov: “...A.Spendiarovun not yazılmış kitabçasında çoxlu qeydlər var... bir sıra muğamların yazısı var: “Mahur”, “Rast”, “Çahargah”, “Şüşdər”, “Kürd Şahnaz”. Bu yazıların əksəriyyəti Spendiarov tərəfindən öz əsərlərində istifadə olunub” (*Н.Тигранов, «А.Спендиаров», М., «Музыка», 1971*).

“Arşın mal alan” niyə bu qədər sevilirdi? Artıq 2 ildən çoxdur ki, erməni səhnəsində böyük uğur qazanan türk [Azərbaycan] operettası – “Arşın mal alan” həm də erməni ziyalıları arasında böyük maraq doğurur. Dünən mən “Artist cəmiyyəti” (Tiflis şəhəri) teatrında Q.Yerits-yanın truppasının ifasında bu əsərin növbəti tamaşasına baxdım. Bu dəfə də zal əhalinin orta təbəqəsindən olan tamaşaçılarla dolmuşdu. Onlardan başqa, zalda çoxlu zabitlər, ziyalı nümayəndələri, hətta ingilis missioner cənab Mak Kamma Adonis və cənab Qipokbekyan da iştirak edirdilər... Mən tamaşanı sona qədər izlədim və mənə aydın oldu ki, qədim dövrlərdən bəri türklərlə qonşuluqda yaşayan və onlarla daimi ünsiyyətdə olan erməni xalqı niyə “Arşın mal alan”a bu qədər ləzzətlə baxır. Zənnimcə, biz xalqa [ermənilərə] bu tamaşaya sonsuz olaraq baxmağı qadağan edə bilmərik... Buna baxmayaraq, bir çox psixoloji səbəblərlə əlaqədar bu əsər erməni xalqının diqqətini cəlb edəcəkdir. Ermənilər əsrlər boyu türk-tatarların və farsların

əsərəti altında yaşayıblar. Onların qulaqları tar və kamança səsləri ilə doldurulub. Ona görə də şərq musiqisi erməni xalqının cisminə və qanına hopub” (*Армянская газета «Мишак», Тбилиси, 3 сентября 1916*).

“Əsrlərin yaradıcılıq nümunələri – Azərbaycan atalar sözləri və nağılları, mahnılar və musiqi həmişə ermənilər üçün doğma olmuşdur. Epik xalq qəhrəmanı Koroğlu, xalqın düşmənlərinə, xanlara və bəylərə qarşı mübarizə apararaq, eyni dərəcədə bizim erməniləri də mübarizəyə ruhlandırılmışdır. Tarix boyu aşığılarımız bizə doğma olan mahnıları elə həmin sazda Azərbaycan dilində ifa etmişlər” (*Газета «Советакан Айастан», 1938, 20 апреля, на армянском языке*).

Ovanec Tumanyan: “Tatar [Azərbaycanın] mahnılarından danışmaq – bu hələ başlıcası deyil. Bir çox mahnılar əfsanəvi xüsusiyyətə malikdir, elə bil bu mahnılar bizə bəlli olmayan dövrlərdən gəlib çatan və naməlum xanəndələrin ifa etdikləri böyük poemalardan fraqmentlərdir. Məsələn, Koroğlu və onun atı haqqında mahnı” (*О.Туманян. «Саят-Нова». Ереван, 1945, стр.13, на армянском языке*).

II. Xaricilərin fikir və düşüncələri

Xaricilər ermənilər və erməni tarixi haqqında

Herodot, “xalqlar tarixinin atası”: “Fəratın yuxarı axınında yerləşən ölkəni Ermənistan adlandırırdılar”. Ermənilər “Erməni adlandırılan yaylanın qərb hissəsində yaşayırdılar” (*Геродот, «История; Изд. «Наука», Ленинград, 1972»*).

İ.Dyakonov: “Erməni etnosu Qafqazın sərhədlərindən kənarında formalaşmışdır” (*И.Дьяконов, «Предистория армянского народа», Ереван, 1958»*).

Bizans imperatoru Mavrikinin (582-602) İran şahı Xosrova göndərdiyi məktubdan: “... xalq [erməni] ... bizim aramızda yaşayır və ara qarışdırır...” (*«Армянская средневековая литература», изд. «Советакан грех», Ереван, 1986, на русском языке»*).

“Ermənilər bütövlükdə, demək olar ki, heç bir zaman və ya yalnız çox qısa bir müddətdə bütöv bir dövlət kimi bir hökmdarın hakimiyyəti altında olmuşlar. Tarixi oçerkdə ermənilər – hind-avropa qəbiləsinin iran qolunun bir budağıdır. Ölkənin qədim tarixi demək olar ki, məlum deyil. Daşqın haqqında Moisey əfsanəsi ilə bağlı qədimdə ölkənin şimal hissəsinə verilən “Ararat” adı mixi yazılarda və Herodotda rast gəlinmir. Qədim farslar bu ölkəni Armin adlandırırdılar. İndiki ermənilər tərəfindən düzəldilmiş tarix də qədim erməni milli abidələrinə əsaslanmır. Onlar öz qədim tarixlərini Tövrətin hekayələri ilə bağlayırlar, bu da onların çox sonrakı xristian mənşəliliyini sübuta yetirir” (*«Энциклопедический словарь» (т.1) под редакцией Ф.Брокгауза и И.Эвфрона (СП. 1800))*).

R.Tompson, tanınmış müasir tarixçi (M.Xorenasinin Erməni tarixi barədə): “...bu, V əsrin ikinci yarısında tərtib

olunmuş kompilyasiyadır. Bu kompilyativ işin tam mətni, onun ən qədim əlyazmasının tarixi isə XII-XVIII əsrlərə aiddir və şəxsi kolleksiyada saxlanılır.”

“İş yalnız ona görə müəmmalı deyil ki, o, yaddaqalan ənənələrdən və uydurma əfsanələrdən ibarət qərribə bir qatışıqdır. O həm də mövcud erməni versiyası ilə düz gəlməyən bir neçə dildə, müxtəlif redaksiyalarda mövcuddur” (*P.Томпсон, «Введение в историю армян», перевод Томпсона, 1976*).

R.Tompson: “Moisey nəinki erkən Erməni tarixini dünya səhnəsinə yerləşdirmək və erməni qəhrəmanları haqqında əfsanə və rəvayətləri əlaqəli sxemə salmağa çalışırdı, o həm də həmin tarixin çoxunu qərəzli şəkildə ona görə dəyişdirmişdir ki, öz havadarlarını məşhurlaşdırsın və onları parlaq nəsillə təmin etsin” (*P.Томпсон, «Введение в «Историю армян М.Хоренаци», перевод и комментарии Р.Томпсона, Лондон, изд. Гарвардского университета, 1978*).

Eduard Qibson, məşhur tarixçi: “[Xorenskiy] yaxşı tarixçi üçün tələb olunan heç bir dəyərə malik olmamışdır”.

Eduard Qibson tarixçilərə “ondan [Xorenskidən] yalnız yaxşı tarixçilərlə uzlaşanları götürməyi” məsləhət görürdü.

Avqust Kariyer, görkəmli tarixçi: “Erməni alimlərinin məlumatlarına inanmaq avamlıqdır. Çünki bu məlumatların əksəriyyəti – uydurmadır”.

D.Morqan: “Biz bu ölkənin [erməni] tarixçilərinin necə işlədiklərinin şahidiyik, dindar şəxslərin hamısı öz millətlərinin köklərini Müqəddəs əhdi-ətiq ənənələri ilə necə bağlayır və Ayk soyunu özlərinə yaxınlaşdırmaq üçün onlar necə rəvayətləri və mənbələri qarışdırırlar”.

Bu vəziyyət nəinki tarixi hadisələrə, eləcə də hökmdarların ailələrinə də aiddir (*«Осудительная армянская история», Тифлис, 1895*).

F.Makler, məşhur Avropa tarixçisi: “Bəllidir ki, Ermənistan, yəni tarixi dövrlərdən bəri bu adı daşıyan coğrafi rayon erməni adlandırılan xalqın daimi yaşayış yeri olmamışdır...” (*Ф.Маклер, известный европейский историк, «Армянская нация», Париж, 1924, на французском языке*).

Mark Ferro, məşhur fransız tarixçisi: “...Dəfələrlə məğlubiyyətə düşər olmuş Ermənistan çox həvəslə öz tarixini göylərə qaldırır, ona təmiz din yolunda əzabkeş obrazı əlavə edir” (*М.Ферро, «Как рассказывают историю детям в разных странах мира»*).

C. və K.Makkarti: “Ermənilər, misal üçün, protestantizmi qəbul etmiş erməniləri, həmçinin erməni katolik (unitar) kilsəsinə aid olanları da “erməni” anlayışına daxil edərək onu genişləndirmişlər. Avropada mövcud olan millətçiliyin tiplərindən fərqli olaraq, dil və mədəniyyət “ermənininki”nin nə olduğunu müəyyənedicisi ola bilməz, ona görə ki, bir çox erməni türklərlə dil və mədəniyyəti bölüşmüşdür” (*Дж. и К.Маккарти, «Тюрки и армяне», 1996*).

Xaricilər Azərbaycan dilinin ermənilərə təsiri haqqında

J.B.Tavernye, fransız səyahətçisi: “Türkcə – Şərqi dillərinin ən asan olanıdır. Yüksək məziyyətləri, bu dillə səviyyəli ifadə, səslənməsi ona gətirib çıxarıb ki, bu dil bütün sarayda və imperatorluqda yeganə danışılacaq dildir”.

M.Lermontov, böyük rus şairi: “Türk dili – Asiyanın fransızcasıdır”.

A.Bestujev-Marlinski “Molla Nur” əsərində hər fəslin əvvəlinə Azərbaycanca epigraflar vermişdir.

Avqust fon Haksthauzen: “Ermənilər öz mahnılarını ermənicə yox, tatar [Azərbaycan] danışılacaq dilində qoşur və oxuyurlar, çünki məhz bu dil Cənubi Qafqaz xalqları arasında ünsiyyət, ticarət və anlaşma dilidir. Bu nöqteyi-nəzərdən bu dil Avropada geniş işlənən fransız dili ilə müqayisəyə gələ bilər. Bununla bərabər, bu dil xüsusi poeziya dilidir. Çox güman ki, erməni dilində şeirlərin zəif yayılmasının səbəbi məhz bundadır, ən məşhur erməni şairləri, əsərlərinin geniş yayılması üçün həmişə tatarca [Azərbaycanca] yazırdılar”.

Xaricilər Azərbaycan musiqisi və mahnılarının təsiri haqqında

S.Qinzburq: “Oktyabr inqilabından əvvəlki mərhələdə Spendiyarovun əsas nailiyyəti musiqidə Şərq obrazlarının təcəssümü üçün yeni təsirli vasitələri tapması idi”.

Əsasən türk-Azərbaycan musiqi ənənələrinin əksini tapdığı “Kırım eskizləri”, “Üç palma”, “Şərq beşiyi”, “Tatar mahnısı” və Spendiyarovun digər əsərləri Lyadova israr etməyə imkan verdi ki, “onun (Spendiyarovun) Şərqi bizim yaradıcılarımız tərəfindən istifadə olunmayana qədər yeni idi” (*C.Гинзбург, «Советская музыкальная литература», М., «Музыка», 1970*).

İ.Proxorov və Q.Skudina: “Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan mahnılarını ifa edən aşıq-xalq müğənnilərinin yaradıcılığı [A.Xaçaturyanın uşaq və gənclik çağlarında] unudulmaz təəssürat qoyub... Saz və ya tarın müşayiəti altında onlar [aşıqlar] özlərinin qəhrəmanlar, aşıqlər barədə bitmək bilməyən hekayələrini danışdılar... Fərhad və Şirinin sadıq, fədakar sevgisi... nəinki mahnılarda, həmçinin şer və poemalarda da mədh olunurdu” (*Учебник «Советская музыкальная культура» И.Прохорова и Г.Скудиной, М., «Музыка», 1987*).

A.Koroşenko, tanınmış mütəxəssis: “...ermənilərin özlərinin xalq musiqisi yoxdur” (*А.Кореценок, «Наблюдения над восточной музыкой, преимущественно кавказской», Московские ведомости, 1896*).

Mündəricat

I. Erməni etirafları	3
Ermənilər özləri haqqında	3
Ermənilər öz tarixi haqqında	5
Ermənilər Azərbaycan dilinin təsiri haqqında	7
Ermənilər Azərbaycan dastanlarının mənimsənilməsi haqqında	10
Ermənilər Azərbaycan atalar sözlərinin mənimsənilməsi haqqında	12
Ermənilər Azərbaycan bayatılarının mənimsənilməsi haqqında	13
Ermənilər Azərbaycan aşıq yaradıcılığının mənimsənilməsi haqqında	15
Ermənilər Azərbaycan musiqisi və mahnılarının mənimsənilməsi haqqında	18
II. Xaricilərin fikir və düşüncələri	21
Xaricilər ermənilər və erməni tarixi haqqında	21
Xaricilər Azərbaycan dilinin ermənilərə təsiri haqqında	24
Xaricilər Azərbaycan musiqisi və mahnılarının təsiri haqqında	25